

KORONAVÍRUS IDEJÉN

Fokasz Nikosz, Kiss Zsuzsanna és Vajda Júlia
(szerk.)

SZERKESZTETTE

Fokasz Nikosz, Kiss Zsuzsanna és Vajda Júlia

OLVASÓSZERKESZTŐ

Kardos Gábor

BORÍTÓ

Berger Viktor

TÖRDELÉS

Hajdú Zita, Tükörterem Egyesület

FELELŐS KIADÓ

Replika Alapítvány

Felelős vezető: Sallay Zoltán

ISBN 978-615-6202-00-0

Tartalom

Fokasz Nikosz, Kiss Zsuzsanna és Vajda Júlia <i>Koronavírus idején</i>	7
---	---

KORONAVÍRUS-GYAKORLATOK

Horvát Gábor <i>Élet a kobaltfövényen</i>	13
V. Gilbert Edit <i>Ha meg akarom írni a (család)regényemet, a karanténnak még nagyon sokáig kell tartania</i>	21
Dömény Krisztián <i>Zeneoktatásom tapasztalatai karanténban</i>	27
Gósi Zsuzsanna <i>Rekreáció a korlátozások alatt</i>	29

JÁRVÁNY ÉS HIVATÁS

Horváth Dóra, Komár Zita, Csordás Tamás, Cosovan Attila, Faludi Julianna, Markos-Kujbus Éva, Simay Attila és Ásványi Katalin <i>Együtt, egymástól távol – távolsági munkakapcsolat, avagy egy tanszék naplóbejegyzései</i>	39
Fazekas Mária Ibolya <i>Koronavírus és szociális munka</i>	51
Örkény Antal <i>Koronavírus-járvány a szociológia optikájából</i>	57
Tardos Róbert <i>Szakmai és nem-szakmai reflexiók a pandémia idején</i>	65
Érdi Péter és Szvetelszky Zsuzsa <i>Megjavítsuk vagy eldobjuk-e az eldobható társadalmat?</i>	71

KIFORDULT VILÁG

Bozóki András <i>Orwell után – szabadon?</i>	81
Grünhut Zoltán <i>Az én és a Másik közötti határmegvonás járványidőszakban</i>	87

Máté-Tóth András	
<i>Krízis, vagy amit akartok</i>	95
Ropolyi László	
<i>Válság és átalakulás a koronavírus-járvány idején.</i>	101
Reményi László	
<i>Változás és lehetőség</i>	109
Teleki Bálint	
<i>A civilizáció vége? Nincs nekünk olyan szerencsénk...</i>	113

SÉRÜLÉKENY INTÉZMÉNYEK

Ugrai János	
<i>Pürrhosz kapujában – A tudományok és az oktatás hazai kilátásai és a járvány adta esély.</i>	121
Gregor Anikó és Kováts Eszter	
<i>Koronajárvány: A gondoskodási válság látványos lelepleződése</i>	127
Kucsera Csaba	
<i>Koronavírus-járvány idősödő társadalomban.</i>	135
Orosz Éva	
<i>Kikényszeríthet-e változást a koronavírus-járvány a magyar egészségügy helyzetében?</i>	143
Erát Dávid	
<i>A „koronaválások” jelensége és lehetséges magyarázatai</i>	151

JÁRVÁNY-TANULMÁNYOK

Végh Roland	
<i>A koronavírus-járvány és a haredi zsidó közösség</i>	159
Keszeg Anna	
<i>Világjárvány és divat.</i>	167
Nemes Gusztáv, Benedek Zsófia, Lajos Veronika, Orbán Éva és Balogh Pál Géza	
<i>Helyi élelmiszer a korona idején – látélet a világjárvány helyi élelmiszerrendszerekre gyakorolt hatásáról</i>	175
Nemes László	
<i>Orvosi erények járvány idejére</i>	183
Básthy Ágnes és Bajusz Orsolya	
<i>COVID-19: Egy mediatizált járvány és az önjelölt járványügyi hatóságok</i>	191
Szabó Máté	
<i>Koronavírus-járvány és a globalizáció dilemmái</i>	201

Máté-Tóth András

Krízis, vagy amit akartok

Újabb krízis mozgósítja a világot, készlet radikális intézkedésekre és éppúgy gyökerekig menő reflexiókra is. A Shakespeare-dráma címére történő utalás nem egészen önkényes. Lévay József 1871-ben fordította le a *Vízkereszt* című drámát és bevezetőjében így értelmezi az alcímet: „a *Vízkereszt* cím nem tartozik tulajdonképpen e darabhoz, azért adhattok neki más címet is, a minőt akartok” (Shakespeare 2013). Nádasy Ádám 2006-ban új fordítást tett közzé, a szokásossá válttól eltérő alcímmel: „vagy bánom is én” – „Shakespeare – kommentálja Nádasy – talán ezzel akarta kifejezni, hogy nem is ad igazi címet a darabnak” (Shakespeare 2008). Miközben a nyilvánosság harsog a koronavírusról, a társadalomelemző alapállás egyet hátralep, és ami evidenciának látszik, arra rákérdez. Amit úgymond mindenki nyilvánvalóságnak tekint, ott kérdéseket fogalmaz meg és a diskurzust igyekszik nyitva tartani. Erre teszek kísérletet néhány rangos szociológiai elmélet segítségül hívásával. Előre bocsájtom, hogy nem merészkedek semmiféle prognózis felvetéséig, amint ezt az utóbbi hetekben tekintélyes értelmiségiek megtették. (Csak néhányat említve: Yuval Noah Harari, Noam Chomsky, Slavoj Žižek, Csányi Vilmos, Barabási László vagy Lányi András.) Nem a lehetséges eredmények foglalkoztatnak, hanem az elemzések kiinduló pontjai.

Első látásra azt gondolhatnánk, hogy a koronavírus (COVID-19) váratlanul szakadt rá az emberiségre, valami olyasmi, ami kívülről támad, miközben az emberiség mintegy belül van. Valójában a koronavírus mint tömegfertőzés kisebb mértékű, mint a koronavírus-ról való sajátos beszédmód, amit *krízisvírus*nak próbálok nevezni. A biológiai vírussal való küzdelem az egészségügy, és az azt segítő más intézmények jelentős feladata, amely komoly

kihívást is jelent számukra, és minden tiszteletet és elismerést megérdemelnek az ebben a frontvonalban dolgozók. Ugyanakkor a koronavírushoz kapcsolódó krízisvírussal szemben még kevésbé rendelkezünk védekező eszközökkel. Miközben a biológiai vírustól a többség megmenekül, a krízisvírus elől senki nem menekülhet.

Az emberi közösség számára a krízisvírus olyan téma, amely – a koronavírushoz hasonlóan – mintegy kívülről támadt rá a sokféle diskurzustól zsizsegő globális társadalomra. Szinte egyik napról a másikra – a szemléletes német kifejezéssel: *über Nacht* – a koronavírusról mint (globális) krízisről zengett minden médium. Ennek nyilván oka volt a sok megbetegedés, de még inkább oka volt számos politikai szereplő és még inkább számos megmondó ember reflektált vagy spontán döntése arról, hogy a koronavírus „a” téma. Megkockáztatom a felvetést, hogy a krízisvírus Vamik D. Volkan *chosen trauma* (választott trauma) elméletéhez kapcsolódva (Volkan 2001) választott „epitéma” a globális diskurzusbán.

A társadalomkutatónak nem kell értenie a koronavírushoz, de értenie kell a krízisvírusokhoz. Ezek közül aktuálisan a koronavírushoz kapcsolódó elemzések képezik a vizsgálat tárgyát, de a krízis-tematika – mint a közelmúltban a migrációhoz kapcsolódóan – jelen volt, és úgy tűnik, hogy a globális és lokális társadalmi diskurzus szerves alkotóelemét képezi. A koronavírus kapcsán a krízisvírus az alapvetőbb társadalmi kérdés, amelynek vizsgálata mentén tekintélyes elméleteinket hadrendbe kell állítanunk, mert a krízisvírus diagnózisa és a lehetséges kezelésének kidolgozása a szociológia elementáris feladata.

Krízisvírus – „üres jelölő”

A krízisvírus egyik fő jellegzetessége, hogy arról a témáról, amivel kapcsolatban terjed, vajmi kevés tartalmi információt ismer és terjeszt. A migrációs krízissel – helyesebb lenne persze a menekült krízis kifejezést használni – kapcsolatos társadalmi diskurzus számos elemzése kimutatta, hogy a témáról való beszéd elsősorban a saját nézetközösség nyilvánosság előtti önmeghatározásának szolgálatában áll, és magát a jelenséget, amelyről beszél, inkább mémként használja. A migrációval kapcsolatos adatok tengerén is csupán a szakértők elenyésző hányada képes a navigációra, és még az adatok iránt elkötelezetten érdeklődő társadalomkutatók is csak felszínesen képesek róla árnyalt képet alkotni. Az online közösségi hálózatok hajszálerein azonban a migrációs krízis olyan kifejezéssé vált, amely részben átfogó, mindenkit érint, részben alkalmas arra, hogy vele kapcsolatban minden hozzászóló kifejttesse azt, hogy milyen alapállásból, mit képvisel róla. A migrációs krízis is krízisvírus, olyan epitéma, amely képes háttérbe szorítani vagy viszonylagossá tenni különböző, egymástól eltérő vagy akár ellentmondó csoportérdekeket és publikus identitás-állításokat és képes egyébként alig valószínűsíthető együttlátásokat létrehozni.

Ilyennek mutatkozik a koronavírusra hivatkozó krízisvírus is, amely a szükséges társadalmi és globális összefogás követelésével a saját politikai érdekek – legalábbis időleges – zárójelbe vételét végzi el, és amely az egyébként kakofonikus sokféleségben működő modern társadalmat bizonyos mértékig a harmónia irányába képes elmozdítani. Ernesto Laclau és Chantal Mouffe üres jelölő (*empty signifier*) és ekvivalencia lánc (*chain of equivalence*) nevű elmélete írta le ennek a jelenségnek a logikáját és dinamikáját (Laclau 2002; Mouffe 2013).

Cseppfolyós modernitás

A krízisvírus második jellegzetessége, hogy a folyamatosan alakuló társadalmi nyilvánosság számára elemi erővel vet fel bizonyos témákat, amelyek egyrészt alacsony szinten definiáltak – hogy a velük kapcsolatos állásfoglalások saját érdekeik szerint határozassák meg őket –; ugyanakkor a populáció egészét érzelmi szinten érintőek, hogy a rájuk vonatkozó állásfoglalások motivációjához elégséges érzelmi töltést hordozzanak. Úgy tűnik, hogy azok az üres jelölők futottak be jelentős karriert az elmúlt évtizedekben, amelyek félelmet voltak képesek kelteni, így a migráció és a koronavírus. A félelem pedig a társadalmak, közösségek és intézmények sérülékenységét igazolja. Minél egyetemesebb valamely rendszer és annak sebezhetősége, annál nagyobb eséllyel válhat valamely félelmet keltő jelenség krízisvírussá.

A kortárs, posztmodernnek is nevezett társadalmat Zygmunt Bauman szerint a likviditás, a cseppfolyósság jellemzi (Bauman 2013). Az alapvető instabilitás elsősorban a hagyományok relevanciájának lecsökkenéséből, ha nem elveszéséből ered. Ám nemkülönben abból is, hogy a társadalom biztonságát szavatoló átfogó intézmények, például az állam, a nemzetközi jogintézmények vagy a szokásrendszer visszaszorul, ami az egyént és a közösségeket folyamatos orientációra és flexibilitásra kényszeríti. Ez az alaphelyzet egyrészt lehetőséget ad a társadalmi innovációra, másrészt meredekké és nyitottá teszi a társadalmi mobilizáció emelkedőit és lejtőit. A nagy orientáló és egyben védő rendszerek jelentőségének drasztikus csökkenésével az egyén kiszolgáltatottá válik. Bauman elgondolása mentén jogosan vetődik fel, hogy ilyen viszonyok között a legfontosabb erény nem a hűség, hanem a flexibilitás. Ugyanakkor ebben a rendszerben semmi nem szavatolja a flexibilitás képességének a meglétét. Elvileg igaz lehet, hogy a legkülönbözőbb tradicionális sorompók felemelését követően szabaddá vált az önmegvalósítás útja, ezzel szemben az látszik, hogy a folyamatosan jelen lévő krízisvírus vette, veszi át a korábbi nagy rendszerek társadalomgeneráló funkcióit. Bár nem kiszámítható, hogy a következő pillanatban milyen vészhez kapcsolódik majd a krízisvírus, de annak az esélye, hogy a saját választásokból összeállított identitások pluralitása egyre színesedik, elenyésző. Éppen ellenkezőleg, a krízisvírus tömeget alkot, biztonságos orientációt nyújt és felerősíti a nagy intézmények stabilitására vonatkozó követelményt. Nem az innováció, hanem a tradíció, nem a flexibilitás, hanem a stabilitás, nem a szabadság, hanem a biztonság vált, válik vezéértékké. A pluralitás széles sztrádáin a homogenitás enklávéi hömpölyögnek sebességkorlátozás nélkül.

Ontológiai bizonyosság

Mindezekből úgy tűnik, hogy az egyénnek, de a társadalomnak is szüksége van valamiféle átfogó biztonság-érzetre vagy -tudatra. Éppen a krízisjárványokra adott reakciók igazolják, hogy minél nagyobb a bizonytalanság, annál nagyobb a biztonságigény, és minél elementárisabb a fenyegetettség, annál elemibb alapokra van igény. Igen, a fundamentumok szükségessége mellett kell érvelnünk, anélkül, hogy a fundamentalizmus prókatoraivá kellene válnunk. Anthony Giddens „ontológiai bizonyosság” (*ontological security*) elmélete lehet ebben a vonatkozásban inspiráló (Giddens 1986). Az elmélet szerint az egyénnek szüksége van egy-

fajta ontológiai – léte és nem csak létezésére vonatkozó – biztonságérzetre, amely abban érhető tetten, hogy otthon érzi magát saját világában, más szóval a világot sajátjának tudja tekinteni. Kiismeri magát benne, és a felmerülő nehézségekkel, úgy érzi, meg tud küzdeni. Az elmélet vonatkozatható közösségi, társadalmi területre is. Éppen a késő modernitást fémjelzi annak tudata, hogy a modernitás individuuma mennyire alapvetően kapcsolódik, kötődik másokhoz és ahhoz az értelmező közeghez, amelyben él. Láthatjuk ugyan, hogy Giddens harminc évvel ezelőtti felvetését ma éppen inkább inverz módon reflektálják ontológiai bizonytalanságként, ám ebben a recepcióban is egyértelmű, hogy az ember és a kisebb nagyobb közösségek nem képesek sem saját identitásuk stabil meghatározására, sem közös, hatékony cselekvésre, ha nem rendelkeznek egyfajta biztonsággal vagy bizonyossággal arra vonatkozóan, hogy ahol vannak, az számukra otthonos hely, ahol képesek eligazodni, és ahol rendelkeznek a megküzdéshez alapvetően elégséges forrásokkal és eszközökkel.

Fontos különbséget tenni a bizonyosság ontológiai és pragmatikus dimenziói között. Nem a társadalmi intézményekbe vagy hagyományokba vetett vak bizalomról van szó, hanem egy ennél általánosabb igényről, amit akár rászorultságnak is nevezhetünk. Schütz és az ő nyomán Peter L. Berger és Thomas Luckmann a magától értetődések rendszereként fogalmazta meg Giddens húsz évvel megelőzve ezt az igényt (Berger és Luckmann 1998). Még korábban menve Gadamer *sensus communis*a is ebbe az irányba mutat, amely a filozófiai gondolkodás számára részben forrás, részben kritikai kritérium (Gadamer 1984).

Agónikus demokrácia

Nemcsak krízis idején, hanem a plurális és globális viszonyok között is a modern társadalmakban folyamatos kihívást jelent a politikai konfliktuskezelés. Mintha az alkotmányos demokrácia adta keretek és eszközök alapján feloldhatatlan lenne a konfliktus és a rend közötti feszültség. Mintha a demokrácia pusztán döntéshozási folyamatként mutatkozna meg, amelynek végeredménye a többségi győztes sikere és a kisebbség vesztesége. Különösen a publicitás eszközrendszerének és lehetőségeinek robbanásszerű megnövekedésével felerősödött az antagonisztikus ellentétek verbális reprezentációja. Talán elsősorban nem az a kérdés ma, hogy egy adott kormányzat milyen politikai preferenciákkal és döntésekkel működik, hanem az, hogy a demokrácia kortárs felfogása megengedi-e a kisebbség folyamatos jelenlétét. A fentebb már hivatkozott Chantal Mouffe ezzel kapcsolatban fejtette ki a radikális demokrácia elméletét, amelynek kulcsszava az *agonistics* (Mouffe 2013).

Mouffe szerint a demokrácia radikalitása azt követeli, hogy a politikai küzdelmek első számú játékszabálya a nem kirekesztés legyen, hogy az antagonisztikusként felfogott ellentéteket agonisztikus feszültségekként értelmezzük. Az érdekek és a nézetek közötti küzdelem folyamatos, soha el nem dönthető játszma, és a demokrácia alapeszméjének való elkötelezettség e játszma igenlését kell jelentse. Minél nagyobb jelentőségű és hőfokú az adott krízis, annál nagyobb szükség van az agonisztikus alapállás megszilárdítására.

A krízisvírus idején – látható számos társadalomtudós aktuális megnyilatkozásaiból – a regionális és globális együttélés lehetőségeinek alapjaira történnek elemi és a krízisnek megfelelően szenvedélyes megnyilatkozások. Abban ugyan aligha tételezhető fel vagy írható elő konszenzus, hogy melyek az elsődlegesen figyelembe veendő alapok, de abban az igényesebb megszólalásokat tekintve konszenzus mutatkozik, hogy a társadalmi együttélés

mögött meghúzódó alapértékekre vonatkozó reflexió fundamentális jelentőségű. Ezt a koncentrációt vagy figyelemfelkeltést láthattuk a II. világháborút követően, hasonlóan a 68-as lázadásokkal kapcsolatban, de nem különben a szélsőséges politikai vezéralakok kulcspozícióba kerülése kapcsán is.

Az emberi jogok tisztelete, a Glóbusz iránti felelősség, az igazságos társadalom igénye, a mindennemű kisebbséggel szembeni inkluzivitás és a demokratikus alapértékek tudatosítása képviselik azokat a legalapvetőbb értékeket, amelyekre alapozva a krízisvírussal szembeni ellenállásnak valódi esélye lehet. Judith Butler állásfoglalását kölcsönözve ennek az irányulásnak a nélkülözhetetlenségét így fejezhetjük ki:

Veszélyeztetettségünkben a veszélyek miatt küzdünk a veszélyek ellen. Nem az emberiség iránt érzett mélyes szeretet vagy az eltökélt békevágymiat törekszünk együtt élni. Azért élünk együtt, mert nincs más választásunk (Butler 2012: 704).

Ennek az alapértékekre irányuló szemléletnek elmélyítése és képviselése tűnik számomra a leglényegesebb értelmiségi feladatnak, amiből a társadalomkutatók esélyel vehetik ki a maguk részét.

Hivatkozott irodalom

- Bauman, Zygmunt (2013): *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Hoboken: Wiley.
- Berger, Peter L. és Thomas Luckmann (1998): *A valóság társadalmi felépítése: Tudásszociológiai értekezés*. Budapest: Jósóvegy Műhely.
- Butler, Judith (2012): Gefährdetes Leben, Verletzbarkeit und die Ethik der Kohabitation. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* *Zweimonatsschrift der internationalen philosophischen Forschung* 60(5): 691–704. <https://doi.org/10.1524/dzph.2012.0052>
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest: Gondolat.
- Giddens, Anthony (1986): *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Laclau, Ernesto (2002): *The populist reason*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal (2013): *Agonistics: Thinking the world politically*. London: Verso.
- Shakespeare, William (2008): *Vízkereszt vagy bánom is én*. Budapest: Magvető.
- Shakespeare, William (2013): *Vízkereszt vagy: Komédia öt felvonásban*. Gyula: Digi-Book Mo. K.
- Volkan, Vamik D. (2001): Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis* 34(1): 79–97.

Máté-Tóth András

---

valláskutató, teológus, Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi tanszék, MTA-SZTE Convivencia kutatócsoport vezetője (Szeged)